

Thomas Rune Knudsen,
Nordjyske Museer

Jacob Kveiborg,
Moesgård Museum

Vesterbjerg

Tidligmiddelalderlig landbebyggelse
med begravede og nedkulede dyr

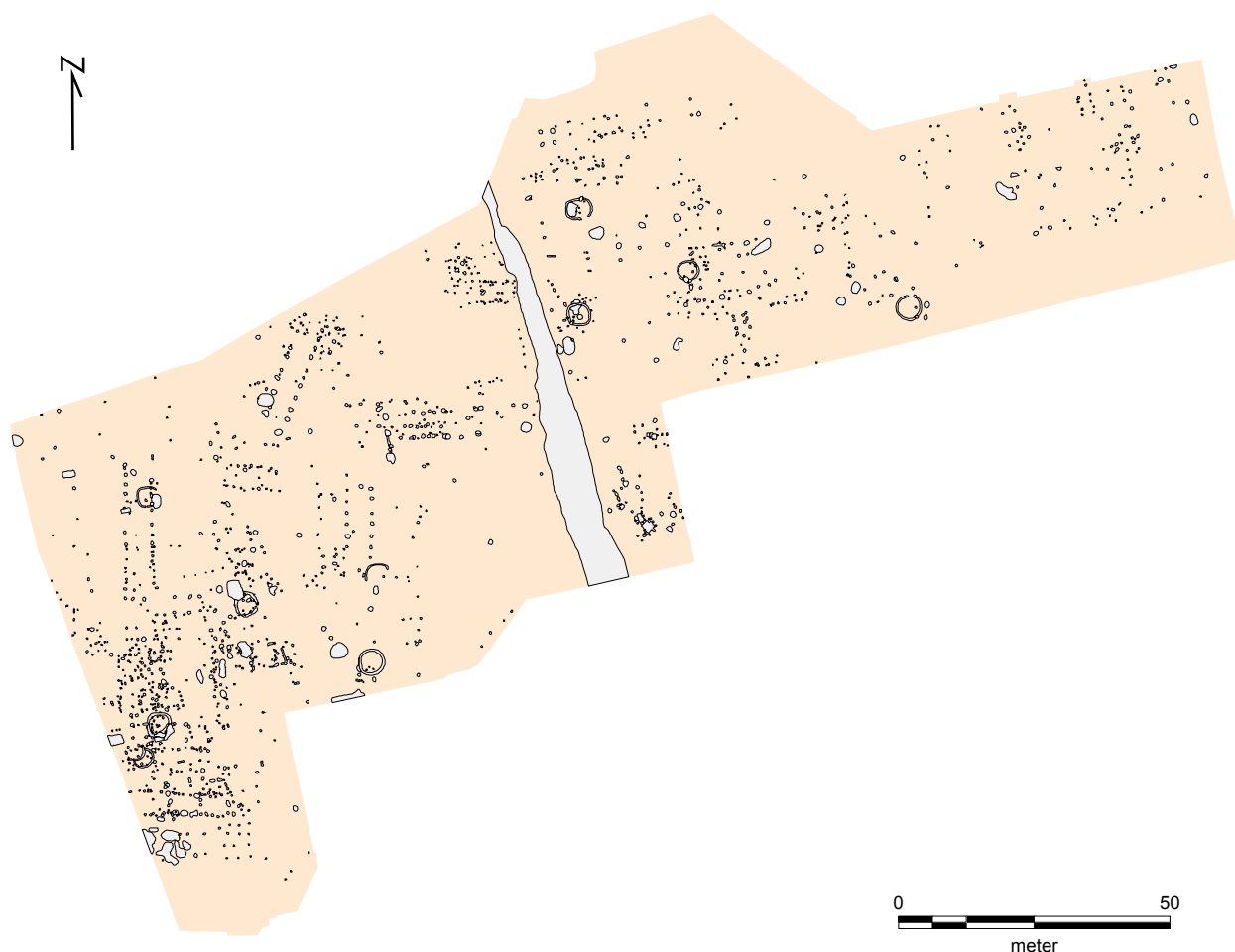
Keywords: Hustypologi, middelalder, dyregrave, landbebyggelse, zooarkæologi

Abstract

Udgravningen ved Vesterbjerg i Brovst afslørede en bebyggelse der dækkede 1,5 ha og inkluderede 44 bygninger, primært dateret til tidlig middelalder. Bemærkelsesværdige fund inkluderer to store enkeltskibede langhuse, hvor alle gårdens funktioner sandsynligvis har været under ét tag samt små vinkelformede toskibede bygninger. Den dominerende hustype syntes at være det enkeltskibede hus med rektangulær grundplan, selvom der var betydelig variation i husenes dimensioner, konstruktion og orientering. Udgravningen resulterede i en stor mængde dyreknogeter, primært fra domesticerede arter. En hund var blevet gravlagt, mens en hoppe var blevet nedkulet i et hul efter en mislykket foling. En gennemgang af knoglematerialet antyder, at nogle af landsbyens dyr måske er blevet sendt til nærliggende markeder, hvorimod fx udtjente heste, til trods for kristendommens forbud mod spisning af hestekød, alligevel kunne ende på spisebordet.

Introduktion

På trods af stor udgravningsaktivitet så er det ikke ofte, at der bliver udgravet tidligmiddelalderlig landbebyggelse inden for Nordjyske Museers ansvarsområde. Således ved vi mere om livet i de mere urbane bebyggelser som for eksempel Aalborg, end vi gør om livet i landbebyggelserne i middelalderen. I 2020 udgravede Nordjyske Museer en middelalderlig landbebyggelse i den sydlige del af Brovst.¹ Med sine 1,5 ha er det den langt mest omfattende undersøgelse af middelalderlig landbebyggelse, som er udført i museets historie (fig. 1). Arealet viste sig at have været bebygget igennem det meste af middelalderen, men med hovedvægten i tidlig mid-

Figur 1. Oversigtsplan over udgravningens hovedfelt med alle arkæologiske anlæg.

delalder (1050-1250 e.Kr.). Ved udgravningen er kendskabet til rurale huse blevet henved fordoblet inden for museets ansvarsområde, hvilket fører til spørgsmålet, om hvorfor der så sjældent er blevet registreret middelalderlig landbebyggelse i Østhimmerland, det sydlige Vendsyssel og ved Jammerbugten.

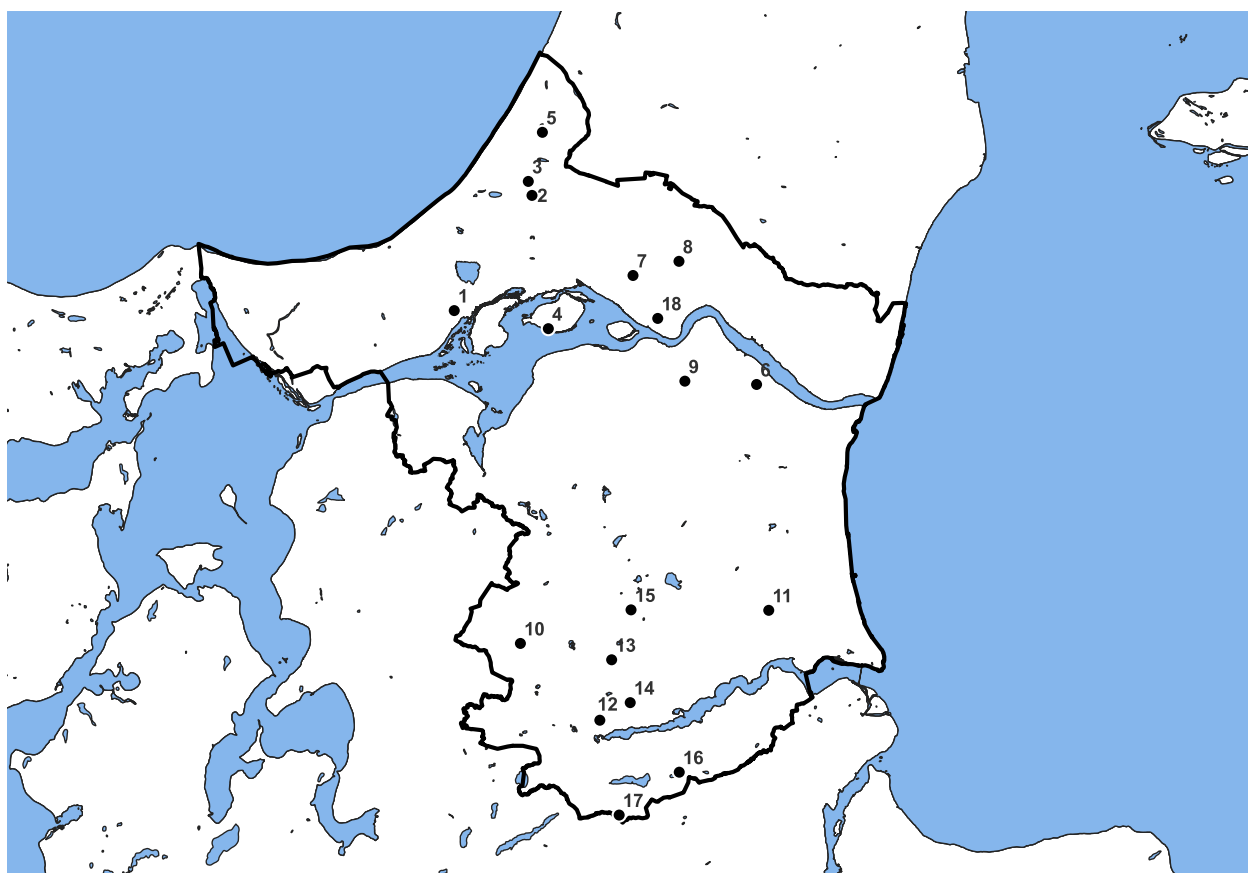
Hustyperne rummer både gammelkendte typer såsom rektangulære etskibede konstruktioner, men også toskibede vinkelhuse uden paralleller i museets ansvarsområde. Hovedtypen er fortsat det rektangulære etskibede hus, selvom det ikke er enerådede som hovedhus på pladsen. Hertil er der også treskibede huse, som ved ¹⁴C-datering og keramikfund er dateret til tidlig middelalder, selvom de på baggrund af grundplanen med lethed kunne forveksles med oldtidens langhuse.

En ting, der særligt springer i øjnene i forhold til hustyperne, er den store variation, som findes på pladsen. Dette gælder i forhold til tagkonstruktion, dimensioner og orientering. Den arkitektoniske heterogenitet antyder, at den tidligmiddelalderlige byggeskik, i hvert fald i Brovst, bærer præg af flere samtidige tekniske løsninger i forhold til især tagkonstruktionen. Samtidigt var alle etskibede huse rektangulære i grundplan.

På grund af gode bevaringsforhold er der også et stort knoglemateriale fra Vesterbjerg. Knoglemateriale i museets ansvarsområde kendes langt overvejende fra Aalborg og Nibe, så der er nu for første gang et større materiale, som mere direkte afspejler dyreholdet på landet og dermed dagligdagslivet for en meget stor befolkningsgruppe. Knoglerne er primært fra domesticerede arter som kvæg, får, hund, hest og svin, men der er også vilde fugle- og fiskearter. Knoglematerialet blev dels fundet spredt i gruber eller stolpehuller, men nogle af dyrene var også nedkulet hele eller delvist hele blandt andet en tamhund og en hoppe med et nyfødt føl. Dyreknoglerne fra udgravningen på Vesterbjerg fortæller ikke blot om landsbyens dyrehold i middelalderen, men giver også et indblik i både den verdslige/daglige håndtering af slagteaffald og selvdøde dyr og egentlige gravlæggelser af visse arter. Samtidig bidrager materialet også med et vigtigt sammenligningsgrundlag for dyreholdet på landet i forhold til knoglematerialet fra urbane bebyggelser som for eksempel Aalborg.

Hvor er de nordjyske bønder?

Vores viden om den middelalderlige landbebyggelse og middelaldergårdens konstruktion og tidsmæssige udvikling i Nordjylland er begrænset.² Der er registreret overraskende lidt middelalderlig landbebyggelse i museets ansvarsområde til trods for en høj udgravningsaktivitet. I løbet af de sidste tre år (2020-2022) er årligt forundersøgt ca. 130-140 ha i det åbne land, uden at dette har sat sig et nævneværdigt aftryk på antallet af middelalderlige landsbebyggelser – med undtagelse af Vesterbjerg. Oftest findes middelalderhusene enkeltvist som fx ved Vebbestrup syd for Mariagerfjord, hvor et etskibet hus er blevet ¹⁴C-dateret til tidlig middelalder. Dette skal ses i kontrast til den hyppige udgravning af især bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre jernalder. I sammenligning hermed fremstår den middelalderlig landbebyggelse meget underrepræsenteret. Underrepræsentation skyldes næppe manglende udgravningsaktivitet, da der er omfattende forundersøgelsesaktivitet i Nordjyske Museers ansvarsområde.

Figur 2. Udbredelseskort over steder med spor efter middelalderlig landbebyggelse i museets ansvarsområde. 1) Vesterbjerg, Brovst; 2) Pandrup Sundhedshus, Pandrup; 3) Vestergård, Pandrup; 4) Torpet, Gjøl; 5) Højbogård, Saltum; 6) Vestermarksvej 15, Storvorde; 7) Øster Halne Møllegård, Vadum/Sneumvej 48; Vadum; 8) Vestbjerg matr. 6gy, Melsted; 9) Trandersgård, Sønder Tranders; 10) Kærholt, Gug; 11) Alstrup Hede, Kongens Tisted; 12) Kirketerp, Hobro; 13) Stockholm Sø, Vebbestrup; 14) Hørshøjgård, Valsgård; 15) Arden Vest, Store Arden; 16) Svenstrup, Svenstrup; 17) Handest, Gundestrup og 18) Lindholm Høje, Lindholm.

I museets ansvarsområde kendes 18 lokaliteter med middelalderlig landbebyggelse (fig. 2). En god del af pladserne er fra Aalborg-området eller lidt nord for Limfjorden. Fx er der ved Pandrup i det sydlige Vendsyssel udgravet to huse med tilhørende hegn samt staklader.³ Ved en forundersøgelse ved Gjøl lidt nord for Limfjorden er erkendt bebyggelsesspor fra senmiddelalder i form af kulturlag, kridtbelagte gulvlag, gruber og grøfter fra minimum seks huse. Ved Storvorde øst for Aalborg er udgravet tre gårdsanlæg med ni bygninger og fem brønde, som er dateret fra 1400-tallet til 1864.⁴ De øvrige pladser ligger hovedsageligt i det sydøstlige Himmerland fx ved den middelalderlige landsby Alstrup, hvor

der i 2003 og 2006 blev udført undersøgelser med registrering af stolpehuller og grøfter/diger tilhørende en hustomt.⁵

Kun en mindre del af de arkæologiske udgravninger af middelalderlig landbebyggelse i Østhimmerland og Jammerbugten samt det sydlige af Vendsyssel er provisorisk fremlagt.⁶ Vesterbjerg-lokaliteten er med sine 24 huse den første store, sammenhængende plads fra museets ansvarsområde med middelalderlig landbebyggelse.⁷ Det er samtidig første gang, at et større knoglemateriale fra en tidligmiddelalderlig landbebyggelse er indsamlet og analyseret inden for Nordjyske Museers ansvarsområde. Bebyggelsen fra Vesterbjerg adskiller sig således fra de øvrige kendte middelalderlige landbebyggelser på flere parametre.

Store arealmæssige udgravninger med middelalderbebyggelse kendes dog også fra andre steder i landet fx Store Valby,⁸ Tårnby,⁹ Østergård,¹⁰ Mellemmarken 1 og Tidselbjerg.¹¹ Under en stigende undersøgelsesintensitet op igennem 1990'erne og frem er der således kommet en del nye landbebyggelser på landkortet. MIRU-DA-projektet er desuden medvirkende til at danne et nationalt overblik over den middelalderlige landbebyggelse, og det estimeres, at der er ca. 1.500 huse på landsplan.¹² Hvis dette estimat holder stik, så udgør museets andel af huse i den middelalderlig landbebyggelse højst 5 % af det nationale antal. Dette må siges at være en meget lille andel, og man fristes til at spørge: Hvor er de nordjyske bønder?

I middelalderen boede sandsynligvis over 90 % af befolkningen på landet, og når der ses på intensiteten af det middelalderarkæologiske feltarbejde, så er landbebyggelsen meget underrepræsenteret i forhold til datidens befolkningsfordeling.¹³ Arkæologiske undersøgelser af middelalderlig bebyggelse bliver som regel igangsat som følge af planlagte anlægsarbejder, og her fylder byggeri og kloakering i storbyerne som fx Aalborg en stor del. Hermed ikke sagt at der ikke sker undersøgelser i de mindre byer eller i det åbne land, men hovedvægten af museets middelalderarkæologiske feltarbejde har foregået i de større byer eller i deres opland. Udgravningen ved Vesterbjerg står som en tydelig undtagelse af det generelle billede.

Dertil kommer, at den middelalderlige landbebyggelse ofte er skjult under de nuværende landsbyer, og dermed er utilgængelige eller tilintetgjort.¹⁴ Der foreligger også den mulighed, at en del af husene kan være fejltolkede eller på anden vis ligger gemt i oldtidsbebyggelsen. En mere dybdegående gennemgang af det nordjyske materiale kunne derfor være væsentligt for at fremdrage et mere retvisende billede af denne oversete del af middelal-

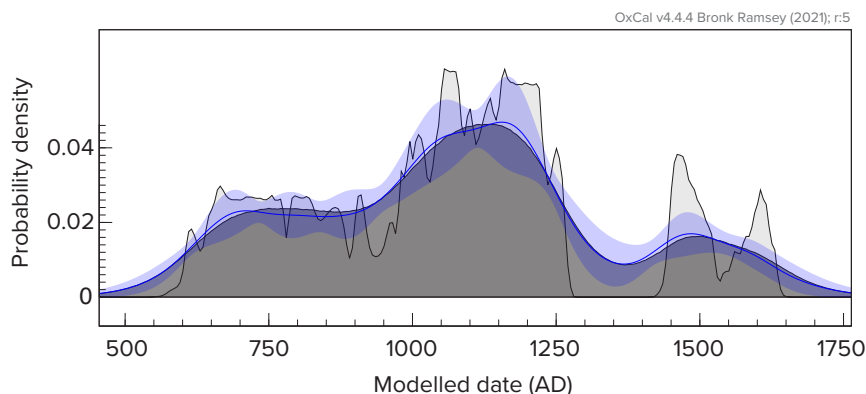
derlivet i det nordjyske område. For nu må denne fremlæggelse stå som en foreløbig status.

Datering af husene

Dateringen af husene har vist sig at være forholdsvis udfordrende, eftersom flere af de gængse metoder til at etablere kronologiske holdepunkter kun sjældent har kunnet datere de enkelte konstruktioner præcist hverken absolut eller relativt. Stratigrafi mellem stolpehuller spiller kun en minimal rolle i udredningen, da det ofte er usikkert, hvilken konstruktion de forskellige stolpehuller hører til. Fra pladsen er der næsten udelukkende fundet keramik, som er dateret til middelalder. Der er et enkelt skår fra en grube, som antageligt er fra den sene del af vikingetiden (1000-1050 e.Kr.). En relativ kronologisk bebyggelsesudvikling har hermed været besværliggjort pga. manglen på entydig stratigrafi mellem de enkelte huse og gårdsanlæg.

Keramikken består af 87 skår, som næsten alle var hårdtbrændt gråvare (ca. 1100-1550 e.Kr.).¹⁵ Skårene stammer fra henved 50 forskellige anlæg fra hele pladsen, men de kan næppe bruges til at underbygge en entydig datering til tidlig middelalder, da gråvaren er meget bredt dateret. Dateringen af pladsen bliver også broget, når ¹⁴C-dateringerne tages i betragtning. Der er gennemført 30 ¹⁴C-dateringer på makrofossiler, hvoraf ti falder i middelalderen, mens ti falder i perioden fra yngre germansk jernalder til vikingetid. De øvrige dateringer er enten tydelige fejldateringer eller har så stort et spænd, at deres anvendelighed er begrænset. ¹⁴C-dateringerne antyder hermed, at der sandsynligvis forefindes anlæg fra yngre jernalder/vikingetid samt enkelte anlæg fra 1500-tallet blandt bebyggelsessporene fra tidlig middelalder.

¹⁴C-dateringerne gør det klart, at der har været mere eller mindre vedvarende aktivitet fra 600-tallet og frem til 1500-tallet (fig. 3), selvom der er forsvindende få erkendte anlæg og genstande fra perioden før og efter tidlig middelalder (ca. 1050-1250 e.Kr.). Aktiviteten ser ud til at tage til i begyndelsen af middelalderen og fortsætte frem til ca. 1250 e.Kr., hvor der er et klart brud og formentlig ophør i bebyggelsen. I perioden 1450-1750 e.Kr. antyder ¹⁴C-resultaterne, at der er lidt kortvarigt aktivitet, som herefter forsvinder igen. ¹⁴C-dateringerne kan hermed give et overordnet billede af aktivitetsniveauet, men kan næppe anvendes til at etablere en detaljeret kronologisk udvikling af fx hustypologien. Til dette formål er dateringerne ganske enkelt for få og med for ringe udsagnsværdi.

Figur 3. KDE-plot af alle udgravningens 30 ^{14}C -dateringer på makro-fossiler. Dateringerne er kalibreret i OxCal ultimo 2022. KDE-plotning er velegnet, da det viser den overordnede distribution i et materiale, hvor der ingen forhåndskendskab er. Den minimerer kalibreringsstøj og fremhæver nogle generelle tendenser og holdepunkter i bebyggelses kronologi.⁶²

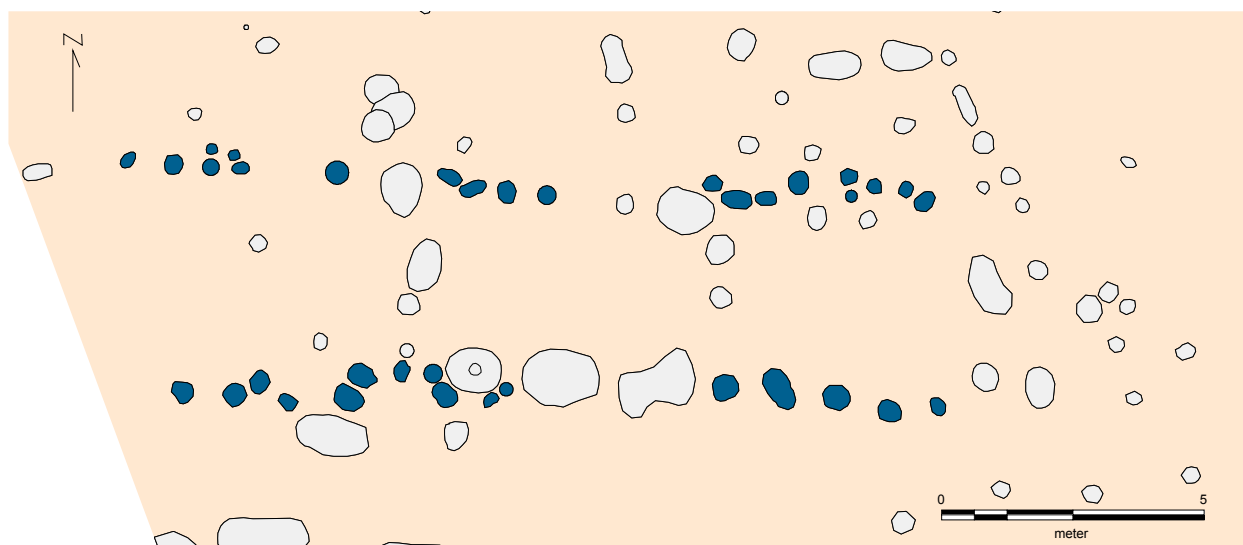
Hustyper ved Vesterbjerg

Der er ikke bevaret verdslige bygninger fra tidlig middelalder på landet i Danmark, men der findes bevarede gårde fra fx 1600- og 1700-tallet. Kendskabet til den tidligmiddelalderlige bebyggelse er en kombination af observationer fra de arkæologiske udgravninger og analogislutning til de efterfølgende, bevarede hustyper. Hustyperne kan groft inddeles i et-, to- og treskibede huse.¹⁶

Etskibede huse

En af de mest klassiske hustyper fra tidlig middelalder er mindre etskibede langhuse,¹⁷ hvor tagets vægt er båret af væggene, og der altså ikke er nogen indre stolper i huset med denne funktion. De etskibede huse er også en af de mest almindelige typer på Vesterbjerg. Disse huse kendes på landsplan både som rektangulære, krumvæggede og trapezformede,¹⁸ men ved Vesterbjerg er rektangulære grundplaner enerådende (fig. 4). Til sammenligning med andre landsdele som Østjylland, Sønderjylland og Vest- og Nordøstsjælland¹⁹ er de etskibede huse fra Vesterbjerg hermed en mere ensartet gruppe, da alle husene er retvæggede og desuden uden ydre støttestolper.

Overgangen fra en treskibet til en etskibet konstruktion øgede indretningsmulighederne af huset betragteligt, men samtidig blev tagkonstruktionen en teknisk udfordring, hvilket blev løst ved at reducere husbredden.²⁰ Ved Vesterbjerg var de etskibede huse forholdsvis smalle, kun ca. 4-5 m i bredden og mellem 6 og 18 m lange.

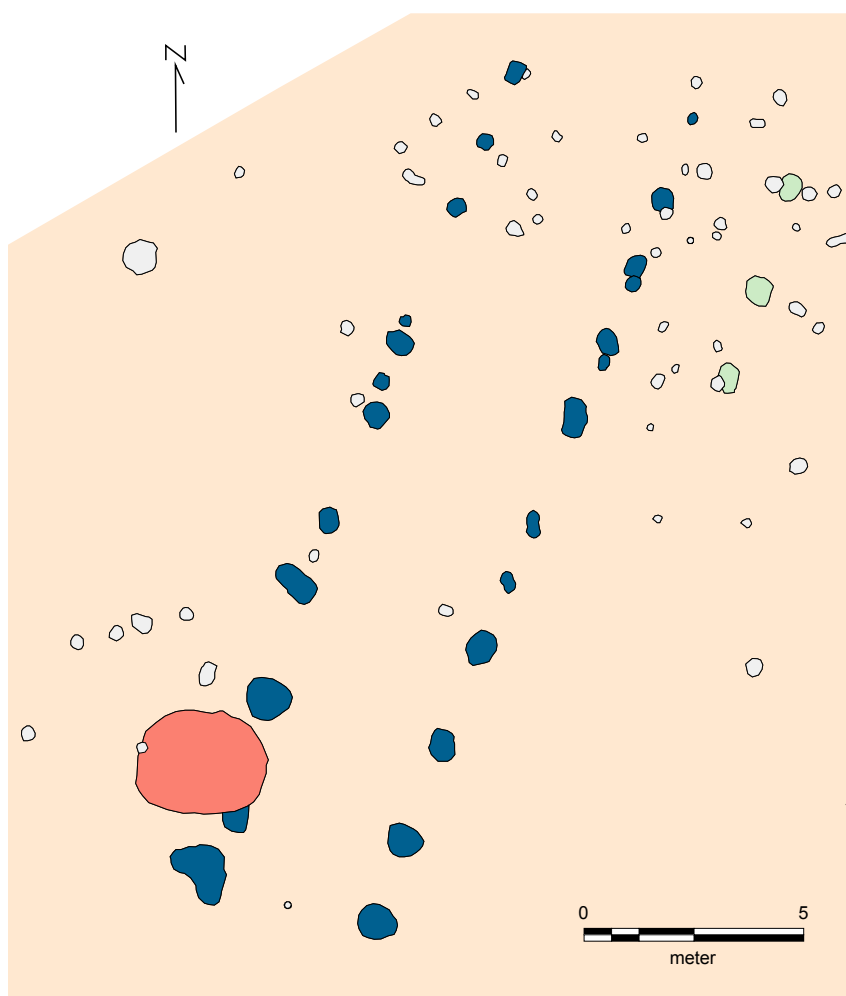

Figur 4. Grundplan af et skibet hus (blå). En del af anlæggene omkring vægforløbene skyldes grubegravning.

Husene ved Vesterbjerg er kendetegnet ved uregelmæssige rækker af stolpehuller, og kun undtagelsesvist står stolpehullerne parvist. Der er lavet flere synteser om en mulig kronologisk udvikling fra regelmæssige til parvise stolpesætninger.²¹ Denne kronologiske udvikling er blevet udfordret af tilkomsten af nye hustomter i Sønderjylland, hvis datering viser en modsatrettet kronologisk udvikling, hvor regelmæssig stolpesætning er karakteristisk for 1000- og 1100-tallet.²²

Det store antal af stolpehuller i væglinjerne indikerer muligvis, at stolper er blevet udskiftet, og at husene har stået i flere faser. Det har i reglen ikke været muligt at fasebestemme de mange stolpehuller, men det kan konstateres, at de etskibede huse kan have været flerfasede. De etskibede huse fra Vesterbjerg er alle med åbne gavlparterier.

To af de etskibede huse har betydelige dimensioner. Husene er 20-25 m lange og ca. 5,2 m bredde, og de er klart de største huse på lokaliteten. Bygningerne er hermed så store, at der er mulighed for, at alle gårdens funktioner her var samlet under ét tag (fig. 5). Det nordligste hus har et udskud på den østlige side, men ellers minder de ganske meget om hinanden, blandt andet har begge huse åbne gavle. Husene er dateret ved hjælp af hustypologi, keramikfund og ¹⁴C-dateringer. Det ene hus er således ¹⁴C-dateret til 1028-1172 e.Kr (95,4% sandsynlighedsfordeling).²³ Det er i øvrigt de eneste huse fra Vesterbjerg, hvor stolpehullerne var kvadrati-

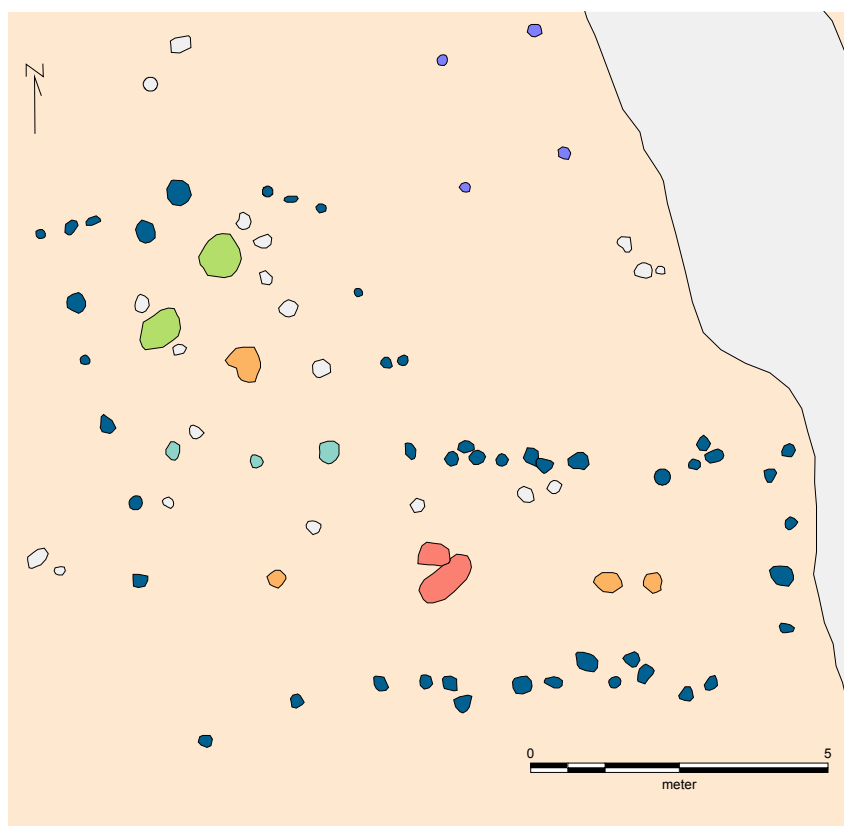
Figur 5. Stort etskibet hus (blå) med udskud i nordøst (grøn) og ovn i sydvest (rød).

ske. De kvadratiske stolpehuller er et byggetræk, som kendes fra andre huse fra tidlig middelalder bl.a. fra Alstrup, hvor et større etskibet hus er blevet udgravet og efterfølgende ^{14}C -dateret til tidlig middelalder.²⁴

Toskibede huse

I de toskibede huse er tagets vægt båret af en central række af stolper, midtsuler, som er placeret i husets længderetning. Hustypen kendes fra neolitikum og bronzealder, men den dukker op igen i tidlig middelalder.²⁵ Midtsulehusene har været i brug fra ca. 1100-tallet med jordgravede stolper og efterfølgende på syldsten godt op i tid.²⁶ De toskibede huse fra Vesterbjerg er en broget gruppe, hvilket generelt er kendetegnende for hustypen.²⁷

Figur 6. Vinkelhus i flere faser.
Der er bevarede væg-
stolpehuller (mørkeblå),
tagstolpehuller (orange),
skillerumsstolpehuller (turkis),
ovn/ildsted (rød)
og et par indre gruber (grøn).
Til gården hører et spinkelt
firstolpeanlæg (lyseblå), som
ligger mod nord.

Overordnet set bestod den middelalderlige gårdsenhed sædvanligvis af minimum to bygninger, som kunne ligge enten parallelt eller retvinklet som fx ved Pebringe, Tårnby eller Store Valby.²⁸ Dette gør sig sandsynligvis også gældende ved Vesterbjerg, selvom dette langt fra kunne erkendes ved alle gårdene. To af husene har utvivlsomt haft sammenbyggede længer (fig. 6). Begge huse ligger i det lavestliggende terræn på pladsen. Husene er ikke meget mere end 4 m brede og består af to længer, som danner en ret vinkel. Det ene af husene er højst sandsynligt i flere faser, mens det andet hus kun stod i en fase. Både vægge og gavle har været rette i begge huse, og i det ene hus var bevaret et ildsted/ovn og stolpehuller fra en mulig skillevej. Dette hus er blevet ¹⁴C-dateret til tidlig middelalder 1027-1220 e.Kr.²⁹

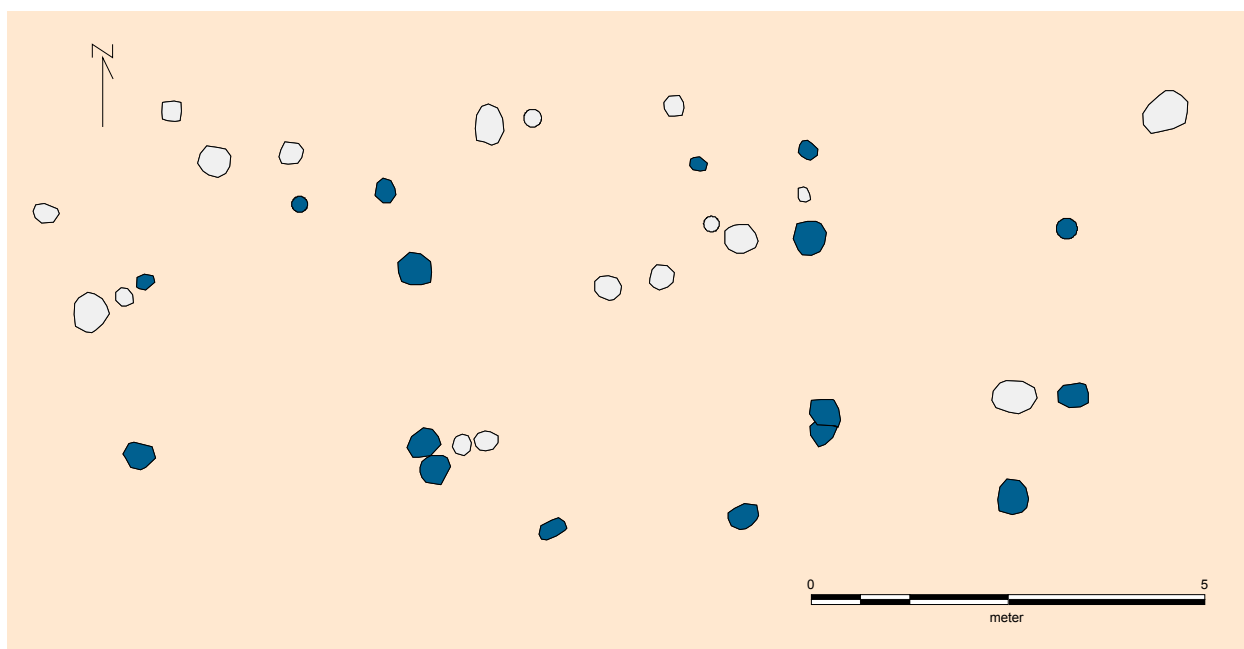
Vinkelhuse er ikke en hustype, der normalt forbindes med tidlig middelalder. Det er i den sammenhæng også en udfordring at adskille egentlige sammenbyggede vinkelhuse fra to fritstående længer, som tilsammen danner en vinkel. Hertil er der risiko for at sammenrode forskellige faser og udskille et vinkelhus, som reelt

ikke har eksisteret. Det ene hus ligger så rent, hvor anlæggene danner en sammenbygget vinkel så overbevisende, at dette hus med sikkerhed må kunne siges at have bestået af to sammenbyggede længer (fig. 6).

Treskibede huse

Treskibede huse er atypiske, men ikke helt ukendte i tidlig middelalder.³⁰ Der er en håndfuld huse ved Vesterbjerg, som antageligt har været treskibede. De treskibede huse har alle fire tagstolpesæt, hvor tagstolpehullerne er placeret overfor hinanden på samme måde, som kendes fra de treskibede langhuse fra bronzealder, jernalder og vikingetid.

To af husene minder en del om hinanden (fig. 7). De er ca. 8,5 m lange og med sæt afstand på 3 til 3,4 m. Diameteren på stolpehullerne er ca. 40-50 cm. Husenes grundplan kan til forveksling minde om treskibede huse fra bronze- og jernalderen, og det var da også sådan, at husene først blev tolket under feltarbejdet. Der er dog flere faktorer, som taler for en datering til tidlig middelalder. Flere af de treskibede huse indeholdt hårdtbrændt gråvare (ca. 1100-1550 e.Kr.),³¹ men derimod ingen genstande, som kunne dateres til oldtiden. I flere af stolpehullerne fandtes desuden også dyreknogler,

Figur 7. Et treskibet hus (blå), som kan være fra tidlig middelalder.

som passede med det fundbillede, som ellers kendes fra pladsen. Orienteringen af husene var desuden sammenlignelig med den middelalderlige toftestruktur.

Når husene så let kan forveksles med ældre, ikke-middelalderlige hustyper, så kan det derfor ikke overraske, at der er en risiko for, at denne hustype kan være underrepræsenteret i den arkæologiske arbejdsmark. Selv ved enkelte fund af skår af gråvare eller middelalderlige ¹⁴C-dateringer, kan der måske være en rygmarvsreaktion, der tilskriver dette som tilfældigheder og forurening i stedet for at undersøge nærmere, hvorvidt disse huse kunne være af yngre dato og ikke oldtidshuse. Ved sporadisk forekomst som ved Vesterbjerg er det muligt, at flere sådanne huse er fejldaterede, da oldtidens hustypologi let kan vægtes tungere end "afvigende" keramikfund og ¹⁴C-dateringer.

Småbygninger

Firstolpeanlæg, som der i alt kendes 14 af på pladsen, er små, stolpebyggede kvadratiske konstruktioner bestående af fire tagbærende stolpehuller. Nogle af disse har været staklader eller små økonomibygninger. Kendskabet til staklader er velkendt i både oldtid og middelalder.³²

Der er syv firstolpeanlæg med svære stolpehuller, der er tolket som staklader. De er kvadratiske med sidelængder på ca. 2-3 m. Stolpehullerne har en betydelig diameter på ca. 50 cm, og hermed blandt de største på pladsen. Konstruktionerne har været velfunderede med stolper, der ofte er gravet 40-50 cm ned. Grundet denne dybde er det ikke utænkeligt, at de bør tolkes som egentlige staklader med tag, der kunne hæves og sænkes på høje stolper, og som derfor var gravet tilsvarende dybt ned i undergrunden. En arkæobotanisk analyse viser, at en af småbygningerne sandsynligvis har været anvendt til opbevaring af byg, rug og havre. Stakladen er blevet ¹⁴C-dateret til ca. 1170-1270 e.Kr.³³

Spredt på lokaliteten er syv firstolpeanlæg, hvor stolpehullerne er mindre bastante. Stolpehullerne er sjældent over 20 cm i diameter, og de har en tilsvarende beskeden dybde. Sætafstand og -bredde er også omkring 2 m og dermed en anelse mindre end i stakladerne. Det er muligt, at nogle af konstruktionerne har været staklader eller småbygninger, men i de fleste tilfælde er en nærmere tolkning ikke mulig.

Der var også konstruktioner, som bestod af seks stolpehuller. Dimensionerne og stolpesætning har gjort, at hustypen er blevet forelået til at være en efterfølger for grubehuse.³⁴ Anlæggene fra Ve-

sterbjerg havde beskedne dimensioner med en sætbredde på 2,3-3,4 m samt en længde på ca. 4,3-6,4 m. Der er hermed øjensynligt tale om småhuse, men de virker alligevel for store til at kunne underbygge tolkningen af dem, som grubehusets funktionelle arvtagere. Desuden er der ingen stolpehuller i gavlene. Seksstolpeanlæg kendes fra bl.a. tidlig middelalder ved Østergård i Sønderjylland.³⁵

Bebyggelsen ved Vesterbjerg

Bebyggelsesudviklingen ved Vesterbjerg passer godt med det etablerede billede af, at der blev udskilt udflytterbebyggelser, de såkaldte torp-byer, i 1000-1100-tallet,³⁶ selvom der også er indikationer på, at denne proces var i gang langt før.³⁷ I perioden skete en befolkningstilvækst, som udtrykte sig i en ekspansion af bebyggelsen, der fortsatte ind til 1200-tallet. Mange landbebyggelser blev opgivet i 1300-tallet grundet landbrugskrisen og pestepidemien. Krisen ramte særlig hårdt flere steder i Jylland bl.a. i Himmerland.³⁸ Dette overordnede kronologiske forløb passer nogenlunde med ¹⁴C-dateringerne, selvom de antyder, at nedgangen af bebyggelsen ved Vesterbjerg måske allerede var undervejs i midten af 1200-tallet. Pladsen blev måske også først for alvor etableret i 1100-tallet, da der ikke er erkendt krumvæggede huse, og keramikken peger også i samme retning.

Hvorvidt Vesterbjerg bør beskrives som en udflytning eller en del af selve Brovst-landsbyen, som har strakt sig ud på Vesterbjerg-bakken, står ikke klart. Der er blot 300 m fra bebyggelsen til Brovst Kirke, så hvorvidt bebyggelsen har været særskilt eller udkanten af den allerede eksisterende landbebyggelse er diskutabelt og sammen med en diskussion af toftestrukturen uden for rammerne af denne artikel.

I stedet har udgravningen af bebyggelsen givet anledning til en kort status over den tidligmiddelalderlige hustypologi. Især den store variation, som findes i hustyperne ved Vesterbjerg, er bemærkelsesværdig. Der er både et-, to- og treskibede huse samt yderligere huse, hvor den tagbærende konstruktion ikke kunne udledes. Den arkitektoniske heterogenitet antyder, at den tidligmiddelalderlige byggeskik i hvert fald i Brovst bar præg af flere samtidige tekniske løsninger i forhold til især tagkonstruktionen. Hovedtypen er fortsat det rektangulære etskibede hus, selvom det ikke er enerådende som hovedhus på pladsen.

Funktionen af husene er svær at afgøre uden samme detaljerede indsigt i den indre indretning, som byudgravningerne ofte giver. Fra udgravningerne i det middelalderlige Tårnby viste det sig, at

bygningskonstruktionen ikke var afgørende for hvorvidt, der var tale om en økonomibygning eller en bolig. Heller ikke dimensionerne var afgørende for funktionstolkningen, men derimod var tilstedeværelse af ildsteder eller genstandsmaterialet afgørende.³⁹

Der er erkendt varmekilder til tre af husene ved Vesterbjerg. Centralt i et af to af de toskibede vinkelhuse, var spor efter et ildsted eller eventuelt en ovn. Blandt to af de etskibede huse var ovne påsat på ydersiden af husenes henholdsvis øst- og vestvægge, hvor bagenden af ovnene stak ud fra husene. I en af ovnene fandtes rester af brændt ler, som muligvis stammer fra ovnkappen. Dette tyder på, at der er tale om lerbyggede kuppelformede røgovne, som blev fyret indefra. Ovnene afveg fra normalen ved at være jordgravede, hvilket ikke er set før i museets ansvarsområde.

En funktionstolkning af husene hviler hermed på et spinkelt grundlag. I småbygningerne med forrådsgruber synes der ikke at være plads til ildsteder, så det er muligt, at der her var tale om økonomibygninger. Hvorvidt firstolpeanlæggene udgør økonomibygninger i form af staklader kan ikke afgøres med sikkerhed, men de spinkle af slagsen er dog så lette konstruktioner, at der her næppe har været tale om permanent beboelse. Derimod er de svære firstolpeanlæg så velfunderede, at en tolkning som egentlig staklade virker ganske overbevisende.

Væggens konstruktion

Ingen af husene på nær en enkelt lidt tvivlsom undtagelse havde væggrøfter. Bygninger med væggrøfter er ellers set på andre pladser såsom Lindholm Høje og Torpet ved Vadum.⁴⁰ Det er i øvrigt et gennemgående træk, at væglinjerne er en anelse ujævne, og stolpehullerne i reglen ikke fandtes parvist. En del af forklaringen på de irregulære væglinjer skal nok findes i, at der kan være tale om flere faser i nogle af husene. Manglende stolpehuller og irregulært placerede stolpehuller kan også skyldes reparationer samt placeringen af forskellige åbninger i form af døre og porte. Hertil spiller bevaringsgraden også en rolle. Alligevel er fænomenet så udtalt, at det må betegnes som et forholdsvis gennemgående arkitektonisk træk. Hertil har antageligt en andel af de yngre huse været helt eller delvist anlagt på en stensyld, hvilket ved Vesterbjerg ikke har sat sig spor i undergrunden.

Der var 66 bevarede stolpespor, hvilket udgør 4,6 % af de 1.425 erkendte stolpehuller. Stolpesporene har en gennemsnitlig bredde på ca. 20 cm, hvilket er sammenstemmende med resultaterne fra den vestjyske lokalitet Farup, hvor der var nogle stolpehuller med

bevaret tømmer. Der er også bevaret tømmer fra en østjysk lokalitet Havgård, men her har stolperne en bredde på ca. 40 cm.⁴¹ På dette punkt minder Vesterbjerg med andre ord mere om den vestjyske end den østjyske lokalitet. Om det hænger sammen med, at nærområdet var mere træfattigt end Østjylland, er en mulighed, men der skal naturligvis tages forbehold for, at der ikke er tømmer bevaret ved Vesterbjerg. Desuden er der ikke lavet nogen landskabsanalyse af oplandet i forbindelse med udgravningen, men muligheden foreligger, at ressourcesituationen gav grobund for en mere træbesparende byggeskik som fx tørvebygning i det mere træfattede Nord- og Vestjylland end i det østjyske område.

Tørvebyggede huse kendes fra hele 19 lokaliteter i Thy og Mors, og hustypen udgør hermed en betydelig andel af den middelalderlige landbebyggelse i dette område. De etskibede huse i Vesterbjerg er forholdsvis smalle, hvilket er kendetegnende for de tørvebyggede huse i Nordvestjylland. Tørvebygningen er tolket som om, at tørvenerne udgjorde den egentlige væg, og der var ingen indre træbygget væg. Denne tolkning er baseret på udgravningen af en særdeles velbevaret bygning ved Nykøbing Mors.⁴² På dette punkt minder husene i Vesterbjerg ikke om sådan en tørvebygning, da husene her langt overvejende havde bevarede vægstolpehuller. Såfremt der har været tale om tørvebygning i forbindelse med et eller flere huse i Vesterbjerg, må der have været tale om en ydre tørvebeklædning og altså ikke en tørvekonstruktion, der har stået alene som væg. Det er fortsat også et åbent spørgsmål, hvorvidt tørvebyggede huse, som normalt vist kun erkendes på pladser med kulturlag, har været en byggeskik i Nordjylland udenfor Thy og Mors. Det ville være meget nærliggende, men indtil videre er typen ikke erkendt med sikkerhed, selvom landskabsbetingelser for Thy og Mors minder meget om de øvrige kystnære strækninger langs Jammerbugten og dele af det sydlige Vendsyssel. Den ringe fundering i undergrunden, som tørvebyggede huse har, kan måske være en medvirkende årsag til at rurale huse sjældent erkendes?

Bosættelsesmønster

Den lave andel af middelalderlig landbebyggelse i Himmerland kan dog næppe forklares på samme vis. Denne underrepræsentation af rurale bygninger må have andre årsager. Det er tænkeligt, at en systematisk gennemgang af Nordjyske Museers arkiver kunne give et mere komplet billede af den middelalderlige landbebyggelse i landsdelen. Dette er dog næppe hele forklaringen, og en medvirkende begrundelse må næsten være, at især den himmerlandske

bebyggelse har været anderledes, end den man kender fra andre landsdele. Har det bakkede landskab med vådområder resultatet i et mere åbent bosættelsesmønster, hvorved der mere sjældent bliver påtruffet større landsbystrukturer end andre steder i landet? Er der flere enkelt- og enestegårde i Nordjylland end i resten af landet, således at der mere sjældent er anledning til at udgrave større bebyggelsesstrukturer?

Det er desuden en mulighed, at der kan være en højere grad af stedkontinuitet i Nordjylland end i andre dele af landet. Pest- og landbrugskrisen i 1300-tallet har øjensynligt betydet affolkning i store dele af landet, men det er også muligt, at affolkningen kommer til udtryk på forskellige måder i forskellige egne. Blev færre landsbyer fraflyttet i fx Himmerland end i Sønderjylland? Kan det tænkes, at der var en højere grad af kontinuitet i landsbyerne i Nordjylland, og hermed færre efterladte middelalderlandsbyer, som potentielt set kan blive genstand for større arkæologiske udgravninger?

Der ligger utvivlsomt et stort potentiale i at gøre den middelalderlig landbebyggelse til et fokusområde, og som udgravningen af Vesterbjerg viser, så adskiller landbebyggelsen sig tydeligt fra den urbane bebyggelse, og den har måske også sin egen regionale og kronologiske udvikling i forhold til fx sammensætningen af hustyper, ovnanvendelse og bosættelsesmønster.

Landbebyggelsen ved Vesterbjerg giver et varieret billede af byggetraditionen i middelalderen, men den demonstrerer også nogle af udfordringerne ved denne type bebyggelse i forhold til fx udredning og datering af de enkelte konstruktioner. Selvom der ikke er erkendt deciderte stalde i husene fra Vesterbjerg, så antyder analysen af dyreknogeterne, som var bevaret i flere af bebyggelsens konstruktioner, at der må have været tale om en bebyggelse med eget dyrehold og heraf følgende aktiviteter.

Dyreholdet på Vesterbjerg

Vores viden om middelalderens husdyr og dyrehold stammer primært fra byudgravninger, borgbanker og slotsholme, hvor knoglematerialet ofte er bevaret i betydelige mængder.⁴³ De metertykke, iltfattige og beskyttende kulturlag her bevirker, at bevaringsforholdene ofte er langt bedre end i landbebyggelserne, hvor knogler primært er bevaret i dybe nedgravninger,⁴⁴ som har beskyttet dem mod ploven og mod vind og vejr. Knoglernes vidnesbyrd om middelalderens dyrehold i byerne og på landet er dog væsensforskellige. Hvor man på landet producerede varer (og dyr) til eget forbrug og til omsætning på byens markeder, fandt kun en mindre land-

brugsproduktion sted i byerne. Her omsattes oplandets produkter til videresalg og viderebearbejdning og til forsyning af byens befolkning. Dyreknoget fra byerne fortæller således kun indirekte om det faktiske dyrehold på gårdene i oplandet, hvor langt størstedelen af befolkningen havde deres daglige virke. På landet mangler vi derimod de dyr, som blev solgt videre til byerne og de store markeder. Til gengæld finder vi her de dyr, som bukkede under for fx alder og sygdom og i bebyggelsens husholdningsaffald generelt. Vil man forstå middelalderens dyrehold, er det altså nødvendigt både at se på dyreholdet på landet og de knogler, som findes deponeret i byerne og på borgene. Trods flere fund og et større fokus på knoglefund i landsbyerne de senere år,⁴⁵ dominerer knoglematerialet fra byerne fortsat. Det er derfor kærkomment, at der fra Vesterbjerg er fremkommet et forholdsvist stort og velbevaret knoglemateriale, der kan supplere til den eksisterende viden om dyreholdet på landet i den tidlige middelalder.

Materialet og dets repræsentativitet

Knoglematerialet fra Vesterbjerg er analyseret på Moesgaard Museums Afdeling for Konservering og Naturvidenskab.⁴⁶ De enkelte knoglefragmenter er forsøgt bestemt til højest mulige taksonomiske niveau (art/slægt/familie etc.), specifikt knogleelement samt side/placering i kroppen. Ligeledes er knoglernes ontogenetiske alder (dvs. deres udviklingsmæssige stadie), forekomster af gnavemærker og patologiske forandringer samt spor efter ild og skærende redskaber noteret. Knoglerne fra hele og partielt hele dyr er forsøgt aldersbedømt vha. Habermehl 1975, Prummel 1989 og Sutton et al. 2018, mens dyrenes størrelse er beregnet vha. von den Driesch & Boessneck 1974. Alle mål følger von den Driesch 1976.

De indsamlede knogler stammer fra forskellige typer af anlæg og er indsamlet på tre forskellige måder. Hovedparten af materialet, som stammer fra en række deponeringer af mere eller mindre hele dyr, er indsamlet uden brug af sold under selve udgravningen. Hertil kommer knogler fra en række jordprøver, som efterfølgende er blevet vådsoldet gennem et fintmasket net på 2 mm, hvorfra selv de mindste knoglestumper er indsamlet og forsøgt identificeret. I alt blev der udtaget 13 jordprøver med hver ca. 10 l til vådsoldning. Prøverne fordeler sig på fem gruber, fem grøfteanlæg og tre stolpehuller. Hertil kommer en mindre mængde knogler fra jordprøver indsamlet spredt i hele udgravningsfeltet i jagten på forkullede frø og kornkerner til ¹⁴C-datering. De forskellige forhold, hvorunder knoglerne er indsamlet, betyder, at beva-

ringsgrad og fragmentering varierer kraftigt. Herudover har indsamlingsmetoden stor betydning for materialets sammensætning og kvalitet. De knogler, som er indsamlet under selve udgravningen uden efterfølgende soldning, udgøres næsten udelukkende af pattedyr, mens knogler af fisk og fugl er forsvindende få. I jordprøverne, hvorfra selv bittesmå knogelstumper er indsamlet og forsøgt identificeret, udgør fisk derimod 79 % af alle identificerede knogler. Indsamlingsmetoden er altså af afgørende betydning for materialets sammensætning, og overordnet set var fisk sandsynligvis af større betydning, end det indsamlede knoglemateriale giver udtryk for. Det kan derfor være svært at sammenligne forekomsten af hhv. pattedyr, fugle og fisk på tværs af de forskellige anlægstyper og de forskellige indsamlingsmetoder.

Knoglernes datering

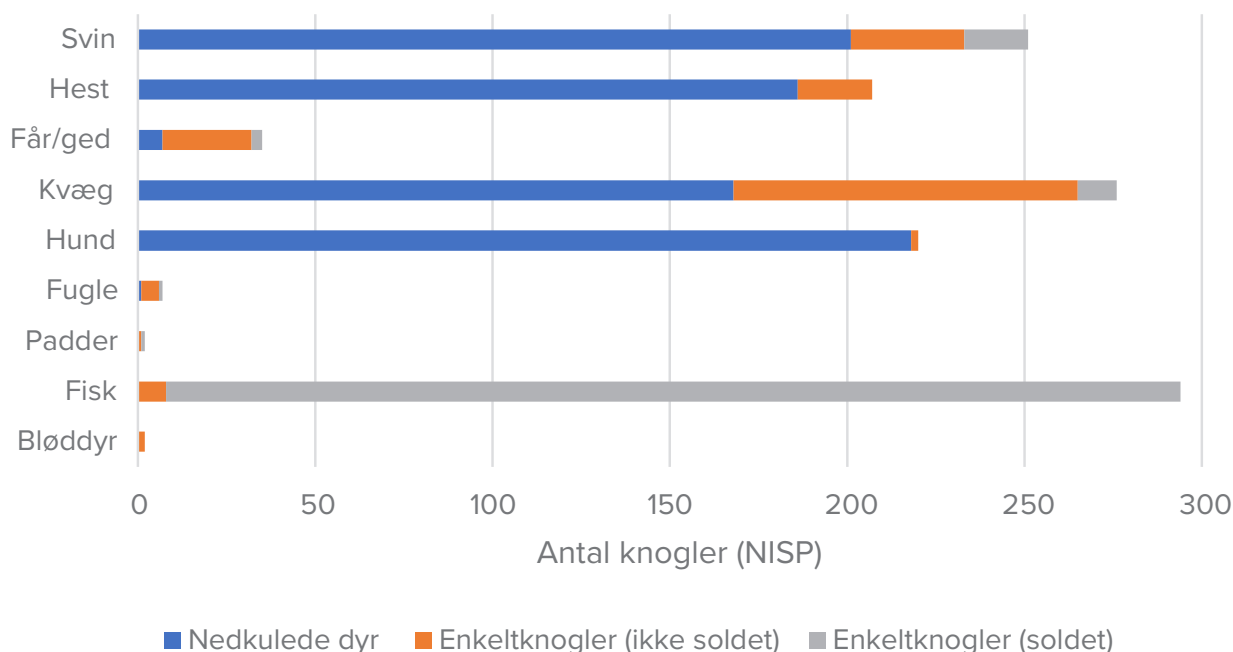
Tre samlinger af dyrekogler er blevet ¹⁴C-dateret. Dateringerne passer fint med bebyggelsens hovedvægt fra 1050-1250 e.Kr. En hund er dateret til 1045-1231 e.Kr.,⁴⁷ mens en hest er dateret til 1117-1219 e.Kr.,⁴⁸ og en ko er dateret til 1214-1278 e.Kr.⁴⁹

Også de øvrige dyrekogler synes primært at skulle dateres til tidlig middelalder ud fra fundkonteksten og dateringen af de anlæg, som de indgår i. En undtagelse er knoglerne fra en grube, som på baggrund af keramikken bør dateres til 1000-1050 e.Kr. I gruben fandtes knogle fra kvæg, svin, får (og ged) samt ål, ålekvabbe, fladfisk og sild. Hertil kommer et enkelt fragment af et sneglehus fra en almindelig konk (*Buccinum undatum*). Sammensætningen af knoglerne i gruben adskiller sig ikke nævneværdigt fra pladsens samlede fundbillede, og det er sandsynligt, at det billede, som her tegner sig af dyrehold og fiskeri i tidlig middelalder, allerede var på plads fra vikingetidens slutning. Materialet er derfor analyseret samlet.

Analysens resultater

Det samlede materiale består af 1.884 fragmenter (tabel 1). Der er blandt dyrekoglerne en klar overvægt af pattedyr (83 %), mens fisk udgør 16 % og fugle 1 %.

Hvad angår knogler fra pattedyr og fugle, synes der, med en enkelt undtagelse, udelukkende at være tale om knogler fra tamdyr. Følgende arter er identificeret: Gås – sandsynligvis tamgås (cf. *Anser anser domesticus*), tamhøne (*Gallus domesticus*), stor hornugle (*Bubo bubo*), hund (*Canis familiaris*), tamkvæg (*Bos taurus*), får (*Ovis aries*) og muligvis ged (*Capra hircus*) samt hest (*Equus caballus*) og svin (cf. *Sus domesticus*). Hertil kommer knogler fra fisk samt enkel-

Figur 8. Fordeling af dyrearter på Vesterbjerg. Materialet i oversigten er kvantificeret i form af antal fragmenter (NISP: Number of Identified Specimens).

te skaldyr (*Mollusca*). Blandt de identificerede fiskeknogler er knogler fra ål (*Anguilla anguilla*) altdominerende. Der er dog også et mindre indslag af knogler fra sild (*Clupea harengus*), ålekvabbe (*Zoarces viviparus*) og fladfisk (*Pleuronectidae*) i materialet. Hvad angår knogler fra pattedyr, så er der overordnet set en forholdsvis jævn fordeling af antallet af knogler fra kvæg, hest, svin og hund.

Den umiddelbare og jævne fordeling af dyrene omfatter både slagteaffald og deponeringer af mere eller mindre hele dyr (fig. 8). Ser man bort fra sidstnævnte kategori (se tabel 1), synes kvæget dog at dominere. Det gælder både i antallet af artsbestemte fragmenter fra pattedyr (52 %) og i andelen af anlæg med knogler. Mere end 45 % af de anlæg, som indeholder knogler (N: 114), indeholder knogler fra kvæg, mens kun cirka hvert femte anlæg indeholder knogler fra får og svin (hhv. 22 % og 18 %). Knogler fra hest og ikke mindst hund stammer primært fra anlæg, som indeholder mere eller mindre hele dyr, mens kvæg, svin, får (og ged) findes mere spredt i forskellige typer anlæg. Denne fordeling afspejler sandsynligvis forskelle i arternes sociale og økonomiske position, hvor ikke mindst hunden og i en vis grad også hesten ikke indgik i den primære subsistensøkonomiske produktion. Knogler fra heste udgør dog en væsentlig større andel af knoglerne fra Vesterbjerg end i samtidens bymæssige bebyggelser og fra vikingetidens proto-urba-

ne miljøer, herunder Aalborg,⁵⁰ hvilket indikerer, at hestens rolle på landet og i byen var forskellige. I knoglematerialet fra Tårnby ses ligeledes en højere andel knogler fra hest end i byerne.⁵¹ Den relativt høje andel knogler fra heste i materialet fra Vesterbjerg ses også i antallet af anlæg, hvori der er fundet hesteknogler. Ser man bort fra deponeringer af mere eller mindre hele dyr, er der fundet knogler fra hest i 12 % af de anlæg, hvorfra der er indsamlet knogler. Det samme tal for hund er 1 %. Der er desuden fundet hugspor på en enkelt bækkenknogle fra en hest, ligesom enkelte knogler er kløvede. Materialet indikerer således, at man på landet, modsat i byerne, fra tid til anden har spist de udtjente heste, trods tidens religiøse forbud. Måske dette forbud først og fremmest blev efterlevet i byerne, hvor der var mere justits og større social kontrol end på landet, hvor vikingetidens traditioner fik lov at leve videre i middelalderen? I byerne forekommer hesteknogler ofte som håndværksaffald fra knogle- og kamværkstederne.⁵²

Det er desuden værd at bemærke, at fåret (og geden) kun udgør 4 % af det samlede antal identificerede fragmenter fra de artsbestemte husdyr, og 13 % når man ser bort fra de nedkulede dyr. Dette står i skarp kontrast til det billede, vi ellers kender af dyreholdets sammensætning i Limfjordsområdet i både forhistorisk og historisk tid, hvor fåret har en central rolle.⁵³ Årsagerne hertil kan være mange. Mulige forklaringer kan være, at en stor del af landsbyens får blev sendt til markedet i Aalborg eller andre større byer, eller at man havde omlagt tidligere tiders landbrug til primært at omfatte kvæg og svin (tabel 1). I materialet fra Tårnby ses en meget stor andel af knogler fra fuldt udvoksede får. Aldersfordelingen blandt de slagtede får fra Tårnby adskiller sig markant fra fordelingen i materialet fra eksempelvis Holbæk, hvor en stor del af de slagtede får er meget unge.⁵⁴ Dette er tolket som en indikation på, at lammene fra landbebyggelserne blev solgt videre til byerne.⁵⁵ Måske det samme gjorde sig gældende i Aalborg-området? Materialet fra Vesterbjerg er dog ikke stort nok til, at en lignende analyse kan laves her.

Fiskeri

Det resterende materiale består af knap 700 knoglefragmenter. Af disse udgør knogler fra fisk knap 43 %, hvoraf godt 200 har kunnet identificeres til familie/slægt/art-niveau. Som beskrevet, dominerer knogler fra ål (*Anguilla anguilla*). Der er dog også et mindre indslag af knogler fra sild (*Clupea harengus*), ålekvalbe (*Zoarces viviparus*) og fladfisk (*Pleuronectidae*) i materialet (tabel 1). Materialet peger således både bagud og fremad i tid. Fra forhistorisk tid og langt op i

historisk tid har man fisket ål og fladfisk i Limfjorden.⁵⁶ Det samme gælder sildefiskeriet, som dog først for alvor tog fart fra den tidlige middelalder, hvor tønnevis af sild blev landet fra de nærliggende fiskerlejer, såsom Nibe, Nørholm og Løgstør, og via Aalborg udskibet til især Nordtyskland.⁵⁷

Der er fundet knogler fra alle dele af fiskene. Om de dermed stammer fra lokale fangster, og om det er bønderne selv, der har været afsted, kan vi kun gisne om. De bevarede fiskeknogler er dog med stor sandsynlighed rester af måltider. Sammen med knogler fra pattedyr og fugle giver de et sjældent indblik i den tidligmiddelalderlige konsumtion og produktion på landet.

Nedkulede og begravede dyr

Som beskrevet stammer en stor del af de indsamlede knogler fra dyr, som var nedkulet i mere eller mindre hel stand eller som artikulerede dele af kroppen. Alt i alt er der fundet rester af minimum 15 nedkulede dyr, hvor knoglerne synes at ligge i anatomisk forbandt. Fem nedgravninger indeholder dele af kvæg, og tre indeholder rester af grise, mens tre indeholder hunde. I et enkelt anlæg er der nedlagt en hest og et føl samt hovedet af et får.⁵⁸

Ser man på dyrenes art, sammensætningen af knogleelementer og måden, hvorpå knoglerne er behandlet, er der tydelige forskelle mellem de forskellige nedgravninger. Samlet set synes de fem nedgravninger af kvæg at repræsentere slagteaffald, mens grisene, hundene og hestene er nedlagt som hele dyr.⁵⁹ Nogle af dyrene synes deponeret med en omhu, som sandsynliggør, at der er tale om begravelser. Det drejer sig bl.a. om en fuldt udviklet hanhund med en beregnet skulderhøjde på godt 45 cm. Hunden ligger på venstre side med let bøjede ben (fig. 9). Sammen med hunden fandtes en enkelt tåknogle fra en større fugl og en mellemfods-knogle fra en hest. En nærmere bestemmelse af fugleknoglen har vist, at der er tale om en knogle fra en stor hornugle (*Bubo bubo*). Hvad knoglen laver sammen med hunden er uvist, men det er nærliggende at tolke den som en form for amulet. Måske har hunden båret den om halsen?

I en af de andre gruber fandtes skelettet af en hest. Der er tale om en ca. 4-5 år gammel hoppe med en beregnet skulderhøjde på 137 cm. Sammen med hoppen var nedlagt et skelet af et nyfødt/dødfødt føl (fig. 10). De to heste synes ikke nedlagt med samme omhu eller omsorg som hunden beskrevet ovenfor. Hoppen synes nærmest smidt i graven med ryggen nedad. Hoppen er mere eller mindre komplet, og der er ikke observeret snit- eller hugspor på

Figur 9. Skelet af hanhund.

Figur 10. Skelet af ung hoppe med skelet af dødfødt/nyfødt føl. Knoglerne af føllet ses øverst til venstre og under hoppens ribben. I toppen af anlægget blev desuden fundet rester (hals og hoved) af et lam/kid.

knoglerne. Der synes derfor ikke umiddelbart at være tale om slagteaffald, og det er nærliggende at tolke fundet som en mislykket foling, hvor hverken hoppe eller føl overlevede.

Som omtalt, fandtes en række nedlæggelser af kvæg. I alle tilfælde er der tale om et eller flere partier af kroppen (kranie, torso, hals, fødder osv.) og ofte med tydelige tegn på slagting og partering. Som et eksempel kan nævnes en deponering af dele af en kalv på ca. 1-1½ år. Kalven er repræsenteret ved kranie, underkæber, de seks øverste halshvirvler samt halehvirvler. Der er tydelige slagtespor på nakkebenet, den øverste halshvirvel, begge underkæbegrene og på den 6. halshvirvel, som er kløvet på tværs. Begge hornstøjler er afhugget. Som det fremgår af figur 11, synes kranie og hals nedlagt i anatomisk orden. Af billedet fremgår det også, at (enkelte) knogler fra halen synes placeret i eller nær kalvens mund.

Et andet eksempel var et stykke ungvæg, en formodet tyrekalv på ca. 1½ år. Kalven er repræsenteret ved forskellige partier af kroppen. Det drejer sig om hoved og hals, den nedre del af ryggen samt bagben. Knoglerne synes i flere tilfælde artikulerede, og der er ikke observeret slagtespor bortset fra, at hornstøjlerne er afhuggede, inden kalven er nedkulet. Det er dog tydeligt, at dyret har været parteret inden nedlæggelsen. Således er hovedet med hals nedlagt først fulgt af et stykke af kroppen. Oven på disse har man placeret bagbenene.

Nedkulede, selvdøde dyr samt større partier af slagtedyrl kendes fra en række andre landbebyggelser fra den sene vikingetid og middelalderen.⁶⁰ De giver et spændende indblik i både håndterin-

Fig. 11. Kalv fra knoglehob.

gen af slagteaffald og selvdøde produktionsdyr samt den mere omsorgsfulde håndtering af menneskets bedste ven – hunden.⁶¹

Konklusion

Langt størstedelen af middelalderens befolkning levede på landet, men vores viden om periodens bebyggelse, produktion og dyrehold stammer overvejende fra byudgravninger. Vesterbjerg-bakken i udkanten af Brovst indeholdt en ca. 1,5 ha stor middelalderlig landbebyggelse, som var en torp, udflytter- eller randbebyggelse tilhørende Brovst landsby. Dateringerne viser, at hovedvægten af bebyggelsen ligger i tidlig middelalder (1050-1250 e.Kr.), selvom det er tænkeligt, at der også var bebyggelse i mindre grad både før og efter denne periode.

Byggeskikken udviste en betydelig variation især i de tagbærende konstruktioner, og der føjes dermed vigtig ny viden til vores begrænsede viden om middelalderens landbebyggelser og byggeskik. Der blev udgravet 44 bygninger, hvor de rektangulære etskibede konstruktioner var hovedtypen. Pladsen bød også på to- og treskibede konstruktioner. Heriblandt to etskibede langhuse med tilhørende ovne, hvor det er sandsynligt, at alle gårdens funktioner var samlet under samme tag, og hermed en indirekte videreføring af den på daværende tidspunkt allerede flere tusind år gamle langhustradition. På pladsen var også en håndfuld treskibede langhuse, som også med forsigtighed kan dateres til tidlig middelalder. Til trods for pladsens tidlige datering, så er krumvæggede huse fuld-

stændigt fraværende, så en direkte hustypologisk videreudvikling fra vikingetiden ser ikke ud til at være tilfældet. Derimod opstår pladsen med tydelig middelalderlig karakter i både tagkonstruktioner, orienteringer af husene og deres indbyrdes placeringer.

I den tidlige middelalder fik den toskibede huskonstruktion en genopblomstring, selvom den kun kendes i få eksemplarer fra pladsen. To af husene var små vinkelhuse, hvoraf der i det ene fandtes et ildsted eller en ovn. Den toskibede hustype med sikker sammenbygning af to længer er ikke tidligere erkendt i museets ansvarsområde. Der kan hermed være tale om en ukendt hustype, i hvert fald i museets ansvarsområde.

Den arkitektoniske heterogenitet antyder, at den tidligmiddelalderlige byggeskik, i hvert fald i Brovst, bar præg af flere samtidige tekniske løsninger i forhold til især tagkonstruktionen. Hovedtypen er fortsat det rektangulære etskibede hus, selvom typen ikke var enerådende som hovedhus på pladsen. Udgravningen har vist, at byggeskikken i perioden var indebåret af stor variation, og at denne variation ikke umiddelbart var udtryk for en kronologisk udvikling. Derimod eksisterede forskellige hustyper sideløbende, både som hovedhuse og sidebygninger. På grund af bevaringsforholdene var der ikke spor efter bygningernes funktioner, men til gengæld var der et stort knoglemateriale fra pladsen, som belyser husdyrholdet på pladsen.

Knoglematerialet giver et indblik i en underbelyst del af middelalderen, dyreholdet på landet og bidrager ligeledes med et særdeles godt sammenligningsgrundlag for fremtidige analyser. På Vesterbjerg er blandt dyreknoglerne en klar overvægt af pattedyr på 83 %, mens fisk og fugle udgør hhv. 16 % og 1 %. Knoglerne kan henføres til tidlig middelalder bl.a. ved ¹⁴C-datering af en hest, en hund og en ko. En hund var nedlagt i en separat dyregrav, mens der også var nedkullet en hoppe efter en mislykket foling. Fra pladsen er der også flere steder nedlagt partier af kvæg.

De deponerede hele og delvist hele dyr viser, at der var en varieret praksis i forhold til håndteringen af de forskellige arter afhængig af deres relation til menneskene, hvor fx en hund synes at være begravet med mere omsorg end for eksempel kvæg eller heste. Dyreknoglerne fra Vesterbjerg bidrager også med et vigtigt sammenlignende materiale i forhold til knoglematerialet fra middelalderens større byer. Antallet af hesteknogler er for eksempel større, mens antallet af fåreknogler er mindre. Enkelte hesteknogler fra Vesterbjerg har også hugspor, hvilket indikerer, at man her har slagtet og sandsynligvis spist de udtjente heste i modsætning til i

byerne, hvor kristendommens forbud mod at spise hestekød i større grad blev håndhævet.

Både hustyperne og dyreholdet fra den tidligmiddelalderlige bebyggelse ved Vesterbjerg viser, at denne type bebyggelser tydeligt adskiller sig fra de bymæssige bebyggelser, hvilket i sig selv ikke er overraskende, men pladser som Vesterbjerg ved Brovst belyser stadig et vigtigt aspekt af middelalderens samfundsstruktur, da de repræsenterer vigtige produktionssteder, der har muliggjort de urbane centre, hvor man i højere grad har været fokuseret på handel og håndværk. Forskellen i andelen af fx får på Vesterbjerg i forhold til i bymæssige bebyggelser indikerer, at man har produceret fødevarer med henblik på salg i fx Aalborg, men flere pladser skal udgraves, for at forstå dynamikken mellem land og by i middelalderen.

Summary

A settlement covering 1.5 ha and comprised of 44 buildings has been excavated at Vesterbjergvej in Brovst. This was a thorp or marginal settlement associated with the historically known village of Brovst. ¹⁴C dates, pottery finds and house typology date the locality primarily to the Early Middle Ages (AD 1050-1250). The medieval farmsteads generally consisted of at least two buildings, but despite the considerable extent of the excavation, recognition of individual farmstead units continues to present a major challenge.

Two striking single-aisled longhouses were identified, in which all the farmstead's functions were probably gathered under one roof. There were also two L-shaped buildings where two wings were built together at right angles. Single-, two-, and three-aisled buildings were represented at the site, but the main type appears to have been a single-aisled house with a rectangular floor plan. Several buildings were, however, of irregular form and there was great diversity regarding dimensions, roof-bearing construction and orientation.

The excavation yielded a large animal-bone assemblage, which can be assigned to the Early Middle Ages, partly based on ¹⁴C dates. The bones are primarily of domesticated species such as cattle, sheep, dog, horse and pig. A dog had been interred in a separate animal grave and the corpse of a mare which had died while foaling had been thrown into a pit. Cattle body parts had also been buried in several places around the site. In addition to the domesticated animals, bones were also found of wild birds and fish. The species distribution of the bones of domesticated animals from Vesterbjergvej differs slightly from assemblages recovered at contemporaneous urban settlements. This could be because some of the villages' animals were sent to markets in for example Aalborg.

	Nedkulede dyr	Øvrige (ikke soldet)	Øvrige (soldet)	Total
Bløddyr (Mollusca)	-	2	-	2
Alm. konk (<i>Buccinum undatum</i>)	-	1	-	1
Uspec. musling (<i>Bivalvia</i>)	-	1	-	1
Fisk (Pisces)	0	8	286	294
Ål (<i>Anguilla anguilla</i>)	-	5	152	157
Sild (<i>Clupea harengus</i>)	-	2	19	21
Ålekvabbe (<i>Zoarces viviparus</i>)	-	-	12	12
Fladfisk (<i>Pleuronectiformes</i>)	-	1	10	11
Uspec. fisk	-	-	93	93
Padder (Amphibia)	-	1	1	2
Frø/padde (<i>Rana/Bufo</i> sp)	-	1	1	2
Fugle (Aves)	1	5	1	7
Stor hornugle (<i>Bubo bubo</i>)	1	-	-	1
Grågåås (<i>Anser cf. anser domesticus</i>)	-	2	-	2
Tamhøns (<i>Gallus domesticus</i>)	-	3	-	3
Uspec. fugle	-	-	1	1
Pattedyr (Mammalia)	1200	294	89	1583
Hund (<i>Canis familiaris</i>)	218	2	-	220
Tamkvæg (<i>Bos taurus</i>)	168	97	11	276
Får/ged (<i>Ovis aries/Capra hircus</i>)	7	20	3	30
Får (<i>Ovis aries</i>)	-	5	-	5
Hest (<i>Equus caballus</i>)	186	21	-	207
Svin (<i>Sus cf. domesticus</i>)	201	32	18	251
Mellemstore pattedyr	30	25	-	55
Større pattedyr	43	51	3	97
Uspec. Pattedyr	347	41	54	442
NISP total	1201	310	377	1888

Tabel 1. Fordelingen af dyrearter på Vesterbjerg. Materialet i oversigten er kvantificeret i form af antal fragmenter (NISP: Number of Identified Specimens).

Noter

- 1 Knudsen 2023.
- 2 Jensen 2007, 42ff.
- 3 Haue & Sarauw 2013, 65.
- 4 Klinge 2015.
- 5 Møller 2018, 3-11.
- 6 Klinge 2015, 7-13; Møller 2018, 3-11. De andre pladser er kun offentliggjort i form af udgravningsberetninger og på Fund & Fortidsminder.
- 7 Hertil er 20 småbygninger i form af firstolpeanlæg, seksstolpeanlæg m.v.
- 8 Steensberg 1974.
- 9 Kristiansen 2005, 67.
- 10 Sørensen 2011, 20.
- 11 Borake 2021, 13.
- 12 Kristiansen 2019, 70.
- 13 Kristensen 1999, 55.
- 14 Kristensen 1999, 55.
- 15 Linaa 2022.
- 16 Rasmussen 2009, 113-115.
- 17 Rasmussen 1994, 76-77.
- 18 Rasmussen 1994, 76-77.
- 19 Kristiansen 2019, 72-73.
- 20 Hansen 2015, 88-89.
- 21 Kristiansen 2019, 72-73.
- 22 Sørensen 2011, 82-85.
- 23 Poz-144174, 940 ±30.
- 24 Møller 2018, 7-10.
- 25 Hansen 2015, 95.
- 26 Rasmussen 1994, 77.
- 27 Klemmensen 1999, 108.
- 28 Kristensen 1999, 62.
- 29 Poz-144180, 895 ±30; Poz-143818, 945 ±30; Poz-143918, 930 ±30.
- 30 Rasmussen 1994, 78; Skov 1994, 142-144, Klemmensen 1999, 117-118.
- 31 Linaa 2022.
- 32 Rasmussen 1994, 77.
- 33 Poz-143812, 825 ±30 BP.
- 34 Sørensen 2003, 447.
- 35 Sørensen 2011, 99, 103.
- 36 Kristensen 1999, 55-60.
- 37 Hansen 2015, 123-124.
- 38 Kristensen 1999, 60.
- 39 Sørensen 2003, 438-439.

- 40 Pedersen 1994, 41-44; Andersen 2008, 4-5; Christiansen 2011, 5.
- 41 Klemmensen 1999, 89.
- 42 Mikkelsen & Olsen 2019, 48-49.
- 43 Møhl 1961, 1971; Hatting 1997; Enghoff 2005.
- 44 I 2021 blev ved Kærholt i Gug udgravet en kælder med en foreløbig datering til 1400-tallet indeholdende et stort materiale af dyr og fisk. Lokaltiteten (ÅHM 7509) afventer bearbejdning og forventes publiceret.
- 45 Gotfredsen 2005; 2011.
- 46 Kveiborg 2021; Kveiborg & Ritchie 2022.
- 47 Aar-34857, 994 ±26.
- 48 Aar-34859, 901 ±29 BP.
- 49 Aar-34858, 800 ±28 BP. Dateringerne af dyreknoglerne er ikke indeholdt i KDE-modellen (fig. 3), og hermed i dateringen af bebyggelsen. Ved dateringen af hunden er der udført korrektion for reservoir-effekt.
- 50 Gotfredsen 2005, 463-465; Kveiborg & Jensen 2021, fig. 156.
- 51 Gotfredsen 2005, 463f.
- 52 Møhl 1971; Kveiborg 2022, 383.
- 53 Hesel 2009; Kveiborg 2008; 2019; Kveiborg & Jensen 2021.
- 54 Gotfredsen 2005, fig. 10.12.
- 55 Ibid.
- 56 Enghoff 1999; 2011.
- 57 Ørnbjerg 2022, 30, 69-71.
- 58 Kveiborg 2021, 2-8.
- 59 Kveiborg 2021, 2-8.
- 60 Hatting 1974; Gotfredsen 2011.
- 61 Ingen systematik er erkendt i placeringen af nedkullinger, begravelser eller lignende. Ligeledes er dyrearterne fundet spredt på pladsen og fra forskellige typer anlæg.
- 62 Bronk Ramsey 2017; Søndergaard & Willumsen 2022, 33.

Litteratur

- Borake, T. 2021: En middelalderlig landbebyggelses udvikling og relationer. Mellemmarken 1 og Tidselbjerg fra 900-1300. *Geffon* 2021 (6), s. 9-77.
- Bronk Ramsey, C. 2017: Methods for summarizing radiocarbon datasets. *Radiocarbon* 59, s. 1809-1833.
- von den Driesch, A. 1976: *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletin 1. Cambridge, USA.
- von den Driesch, A. & J. Boessneck 1974: Kritische Anmerkungen zur Widerristhohenberechnung aus Langenmassen vor- und fruhgeschichtlicher Tierknochen. *Säugetierkundliche Mitteilungen* (22), s. 325-348.
- Enghoff, I.B. 1999: Fishing in the Baltic Region from the 5th century BC to the 16th century AD: Evidence from Fish Bones. *Archaeofauna* (8), s. 41-85.
- Enghoff, I.B. 2005: Dyreknogler fra vikingetidens Viborg. I: M. Iversen, D. E. Robinson, J. Hjerminde & C. Christensen (red.): *Viborg Sønderø 1018-1030. Arkæologi og naturvidenskab i et værkstedsområde fra vikingetid*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 239-270.
- Enghoff, I.B. 2011: *Regionality and biotope exploitation in Danish Ertebølle and adjoining periods*. Scientia Danica. Series B, Biologica (1). Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, København.
- Gotfredsen, A.B. 2005: Husdyrhold og jagt – pattedyr og fugle. I: M. S. Kristiansen (red.): *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 447-468.
- Gotfredsen, A.B. 2011: The faunal material at Østergård. I: A.B. Sørensen: *Østergård – vikingetid og middelalder*. Skrifter fra Museum Sønderjylland 5. Museum Sønderjylland, Haderslev, s. 381-398.
- Habermehl, K.-H. 1975: *Die Altersbestimmung bei Haus- und Labortieren*. Parey, Berlin/Hamburg.
- Hansen, J. 2015: *Landsbydannelse og bebyggelsesstruktur i det 1. årtusinde – et bebyggelsehistorisk regionalstudie*. Ph.d.-afhandling fra Syddansk Universitet.
- Hatting, T. 1974: Store Valby. Zoological remains. I: A. Steensberg, & J.L.Ø. Christensen (red.): *Store Valby: Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland*. Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, København, s. 405-454.
- Hatting, T. 1997: Dyreknoglerne fra udgravningen i Ahlgade 15-17. I: Ahlgade 15-17, Holbæk. En arkæologisk historisk undersøgelse fra 1200 til nutiden. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1994-1995, s. 193-203.

- Haue, N. & T.B. Sarauw 2013: Arkæologi som værdiskaber. Formidling i forbindelse med byggeri og anlægsarbejder. *Årbog 2013*. Nordjyllands Historiske Museum, s. 62-67.
- Hesel, A. 2009: Husdyr og vildt fra Nr. Hedegård. I: M. Runge (red.): *Nørre Hedegård. En nordjysk byhøj fra ældre jernalder*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 209-240.
- Jensen, C.V. 2007: Middelalderen på landet – undersøgelser i Torpet og på Alstrup Hede. *Årsberetning 2006*. Nordjyllands Historiske Museum, Aalborg, s. 42-47.
- Klemmensen, M.F. 1999: *Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse. En kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en analyse af udgravede hustomer i Jylland ca. 1100-1300*. Publiceret speciale fra Aarhus Universitet.
- Klinge, C. 2015: Melgaard i Storvorde. *Årbog 2015*. Nordjyllands Historiske Museum, s. 7-13.
- Kristensen, H.K. 1999: Land, by og bygninger. I: E. Roesdahl (red.): *Dagligliv i Danmarks middelalder – en arkæologisk kulturhistorie*. Gyldendal, København, s. 55-82.
- Kristiansen, M.S. 2005: Udgravningens forløb og metode. I: M.S. Kristiansen (red.): *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 67-76.
- Kristiansen, M.S. 2019: Bondens bygninger i Danmarks middelalder – med fokus på typologi. I: M. S. Kristiansen & C.B.H. Andersen (red.): *Bygning og bolig, gård og toft. Middelalderens rurale Danmark*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 69-75.
- Kveiborg, J. 2008: Fårehyrder, kvægbønder eller svineavlere. En revurdering af jernalderens dyrehold. *KUML 2008*, s. 59-100.
- Kveiborg, J. 2022: Zooarchaeology. I: S.M. Sindbæk (red.): *Ribe – Northern Emporium. Vol. 1. A High definition archaeology*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 363-388.
- Kveiborg, J. & P.M. Jensen 2021: Archaeobotanical and zooarchaeological surveys of plant and animal remains from the 4th to the 11th centuries AD in the Odense and Aalborg study areas. I: M. Runge, M.R. Beck & T.B. Sarauw (red.): *From Central Space to Urban Place. Urbanisation processes in Viking Age and Medieval Odense and Aalborg, Denmark*. University Press of Southern Denmark, Odense, s. 180-196.
- Mikkelsen, P. & A.-L.H. Olsen 2019: Middelalderens tørvevægshuse. En arkæologisk guldgrube. I: M.S. Kristiansen & C.B.H. Andersen (red.): *Bygning og bolig, gård og toft. Middelalderens rurale Danmark*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg, s. 47-60.

- Møhl, U. 1961: Oversigt over dyreknogler fra Næsholm. I: V. la Cour (red.): *Næsholm*. Nationalmuseet, København, s. 364-429.
- Møhl, U. 1971: Et knoglemateriale fra Vikingetid og Middelalder i Århus. Husdyrene og den vilde fauna. I: H.H. Andersen, P.J. Crabb & H.J. Madsen (red.): *Århus Søndervold. En byarkæologisk undersøgelse*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bd. 9, Højbjerg, s. 321-329.
- Møller, S.B. 2018: Alstrup Gårdsted – en torp fra middelalderen. *Folk Fortæller 2018*, s. 3-11.
- Pedersen, A.: 1994. Landsbyerne på Lindholm Høje. I: E. Johansen & A.L. Trolle (red.): *Lindholm Høje. Gravplads og landsby*. Selskabet for Aalborgs Historie, Aalborg, s. 39-52.
- Prummel, W. 1989: Appendix to Atlas for identification of foetal skeletal elements of Cattle, Horse, Sheep and Pig. *Archaeozoologica III (1/2)*, s. 71-78.
- Rasmussen, U.F. 1994: Middelalderhuse. Nyere undersøgelser ved Køge. *Hikuin 21*, s. 65-84.
- Rasmussen, U.F. 2009: Middelalderlig landbebyggelse i det gamle Roskilde Amt. *Historisk Årbog for Roskilde Amt 2009. Mellem fjord og bugt 2009*, s. 107-160.
- Skov, H. 1994: Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyper i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e.Kr. *Hikuin 21*, s. 139-162.
- Steensberg, A. 1974: *Store Valby: Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland*. Kongelige Danske Videnskabers Selskab, København.
- Sutton, L.K., J.H. Byrd & J.W. Brooks 2018: Age Determination in Dogs and Cats. I: J.W. Brooks (red.): *Veterinary Forensic Pathology (2)*, s. 151-163.
- Søndergaard, M. & S. Willumsen 2022. Landsbyens tid. *Gefjon 7*, s. 26-65.
- Sørensen, A.B. 2003: Middelalderens fødsel – tiden 1000-1340 – huse, gårde og bebyggelser. I: P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen & A.B. Sørensen (red.): *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid & middelalder*. Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslev, s. 434-457.
- Sørensen, A.B. 2011: *Østergård – Vikingetid og middelalder*. Skrifter fra Museum Sønderjylland 5, Museum Sønderjylland, Haderslev.
- Ørnberg, J. 2022: *Det vilde sildeboom. 100 Danmarkshistorier*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Andre kilder

- Andersen, L. 2008: *ÅHM 5782 Øster Halne Møllegård, Vadum sogn, Kær herred, Nordjyllands tidl. Ålborg amt. Stednr. 120612-23*. Udgravningsberetning fra Aalborg Historiske Museum, Aalborg.
- Christiansen, T.T. 2011: *ÅHM 6077 Torpet, Gjøl sogn, Høetbo herred, tidl. Hjørring amt. Sted nr. 10.04.02. Sb. 36*. Forundersøgelsesrapport fra Nordjyllands Historiske Museum, Aalborg.
- Knudsen, T. R. 2023: *ÅHM 7290 Vesterbjergvej*. Udgravningsberetning fra Nordjyske Museer, Aalborg.
- Kveiborg, J. 2021: *Zooarkæologisk analyse af knoglemateriale fra ÅHM 7290 Vesterbjergvej (FHM 4296/3456)*. Upubliceret rapport fra Afd. for Konservering og Naturvidenskab, Moesgaard Museum, Højbjerg.
- Kveiborg, J. & K. Ritchie 2022: *Zooarkæologisk analyse af knoglemateriale fra ÅHM 7290 Vesterbjergvej (FHM 4296/3456). Supplement 1*. Upubliceret rapport fra Afd. for Konservering og Naturvidenskab, Moesgaard Museum, Højbjerg.
- Linaa, J. 2022: *Keramik for feltarkæologer*. Moesgård Museum. Upubliceret handout.